

การให้เหตุผลทางพระพุทธศาสนาในมิลินทปัญหา Buddhist Reasoning in Milinda Problem

รัตนารณ์ อากมล

Rattaporn Artkamon

นักวิชาการอิสระ

382 ม.9 ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

Independent Scholar

382 Moo 9, Na Siew Subdistrict,

Mueang District, Chaiphum Province

E-mail : rattaben.107@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 13 กันยายน 2562

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 20 ตุลาคม 2562

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 25 ตุลาคม 2562

บทคัดย่อ

ในหนังสือเรื่องมิลินทปัญหามีการสนทนากันระหว่างพระเจ้ามิลินทกับพระนาคเสน ในเรื่องความสงสัยของพระเจ้ามิลินท ในกระบวนการการเกิดขึ้นของความรู้ที่ต้องอาศัยเครื่องมือในการแสวงหาความรู้และมีเหตุผล ในสิ่งที่รับรู้และสิ่งที่ถูกรู้ คือ อายุตนะทั้ง 6 ปัญหาเรื่องบุญกับบาป และเรื่องกรรมและผลของกรรม ดังนั้นการให้เหตุผลจึงเป็นลักษณะของการแสดงออกทางปัญญาอย่างหนึ่งของมนุษย์ ในการให้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่หรือการจำแนกองค์ประกอบของชีวิตออกเป็นธาตุ 4 ชั้น 5 แบบนี้เป็นการใช้เหตุผลแบบวิภาษวาทในทางพระพุทธศาสนาใช้กัน แต่จะมีปรากฏในหนังสือมิลินทปัญหาย่อยหลายที่ จากที่พระนาคเสนได้ตอบพระเจ้ามิลินท โดยเป็นการให้เหตุผลที่อาศัยข้อสังเกตหรือผลการทดลองจากหลาย ๆ มาสรุปเป็นคำตอบ และเป็นการนำความรู้พื้นฐานที่อาจเป็นความเชื่อ ข้อตกลงที่เป็นกฎ หรือบทนิยาม เป็นสิ่งที่รู้มาก่อนและยอมรับว่าเป็นจริง เพื่อหาเหตุผลนำไปสู่คำตอบ

คำสำคัญ : การให้เหตุผล, มิลินทปัญหา, พระพุทธศาสนา

Abstract

In the book of Milinda, there is a dialogue between King Milinda and Phra Naksen. Regarding the doubt of God Milinda In the process of the emergence of knowledge requires tools to acquire knowledge and make sense. In what is perceived and what is known is the six questions of merit and sin. And on karma and the outcome of karma Thus, reasoning is a trait of human intellectual expression. In this type of reasoning from a small point to a large point, or to classify the elements of life into four 5 khan elements, this is used in Buddhism. But will appear in the book

of Milinda, the problem is in many places from which Phra Nagasen answered God Milinda It is a reasoning based on observations or results of many experiments to summarize as a answer. And is the introduction of basic knowledge that may be believed a statutory or definitive agreement is known and accepted as true. To find reasons leading to an answer

Keywords: Reasoning, Milinda Problem, Buddhism

บทนำ

เหตุผลเป็นสิ่งที่มนุษย์แสวงหา เพราะการที่มนุษย์เราได้เกิดมานั้นต้องมีเหตุผลที่เกิดมา ดังที่เราจะได้ยินคำถามบ่อย ๆ ว่า เราเกิดมาทำไม? และคำตอบที่ได้มานั้นมีเหตุผลมากน้อยเพียงไรที่จะเป็นการเข้าใจแก่ผู้ที่ตั้งคำถาม และให้ผู้ที่มีความอยากรู้ในเรื่องที่ตนได้ตั้งคำถามมาเกิดความรู้ขึ้น หรือเช่นชีวิตคืออะไร และอะไรที่เราแสวงหา? แล้วความรู้จะปรากฏขึ้นได้อย่างไร? หรือว่ามีขึ้นได้ต้องอาศัยเหตุหลายอย่างที่เป็นเครื่องมือ เพื่อสร้างความรู้ให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและสังคมตามสมัยและกาลเวลา และเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ นั้น ต้องเป็นเครื่องมือที่ถูกต้อง ด้วยเหตุนี้ในเวลาในโลกได้หมุนไปตามกาลเวลาของยุคสมัย และการดำเนินต่อสู่ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่อยู่บนโลกทั้งการรับรู้และการแสดงเหตุผลที่ถูก

เหตุนี้ การใช้เหตุผลจึงเป็นการแสดงออกของความเป็นมนุษย์ ที่มีปัญญาในการคิดและการหาเหตุผลมาประกอบการในการอธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่มีความสามารถในการฝึกฝนและพัฒนาตนเอง ในทางพระพุทธศาสนาก็ปรากฏมีการใช้เหตุผลในการอธิบายมากมาย ดังที่ปรากฏให้เห็น คือ การอธิบายหลักของชั้น 5 ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา” (ม.อ. (ไทย) 14/90/102.) ด้วยการตั้งคำถามแบบนี้ก็เพื่อต้องการทราบความหมายที่ได้กล่าวมานั้นเป็นอนัตตา จากข้อความที่ปรากฏแสดงถึงความเป็นอนัตตา จึงเกิดมีคำถามเกิดขึ้นอีกว่าแล้วสิ่งที่รับกรรมคืออะไร? การตั้งคำถามพร้อมกับการตอบคำถามที่เป็นการแสดงเหตุผลให้ปรากฏขึ้น

ด้วยเหตุนี้ กระบวนการการเกิดขึ้นของรู้นั้นต้องอาศัยเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ และมีเหตุผล จากสิ่งที่รับรู้และสิ่งที่ถูกรู้ คือ อายุตนะทั้ง 6 คือ จักขวยตนะ (อายุตนะคือตา) โสตายตนะ (อายุตนะคือหู) ฆานายตนะ (อายุตนะคือจมูก) ชิวหายตนะ (อายุตนะคือลิ้น) กายายตนะ (อายุตนะคือกาย) มนายตนะ (อายุตนะคือใจ) ที.ปา. (ไทย) 11/323/315 – 316.) จากการรับรู้ของอายุตนะ 6 ที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นการรับรู้ที่เกิดจากอายตนะภายใน ยังมีองค์ประกอบของการรับรู้อีกที่เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันกับอายตนะทั้ง 6 ที่เรียกว่าอายตนะภายนอก 6 อย่าง คือ รูปายตนะ (อายุตนะคือรูป) สัททายตนะ (อายุตนะคือเสียง) คันธายตนะ (อายุตนะคือกลิ่น) รสอายตนะ (อายุตนะคือรส) โผฏฐัพพายตนะ (อายุตนะคือโผฏฐัพพะ) อัมมายตนะ (อายุตนะคือธรรมารมณ์) (ที.ปา. (ไทย) 11/323/316.) อายุตนะ แปลว่า ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ แตนต่อความรู้ หรือแดนรับรู้ (พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), 2556 : 113) จากการรับรู้เป็นการเปิดประตูแห่งความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผลตามที่เราเข้าใจกันดีในทางพุทธปรัชญา แต่ความรู้ที่ได้จากอายตนะทั้ง 12 นั้นเป็นความรู้จริงแท้เพียงใด หากมีอายตนะทั้งหกไม่สมบูรณ์จะเกิดความรู้ได้หรือไม่

การใช้เหตุผลจึงเป็นลักษณะของการแสดงออกทางปัญญาอย่างหนึ่งของมนุษย์ ด้วยเหตุที่ว่ามนุษย์มีสมองมากกว่าสัตว์ทั่วไป ด้วยที่การแสดงเหตุผลเป็นความสำคัญในการเป็นอยู่อย่างมี

ประสิทธิภาพ และเมื่อฝึกตนเองแล้วมนุษย์จะประเสริฐ จากความเป็นสัตว์ที่มีเหตุผลและมีสติปัญญา และรู้จักการใช้เหตุผลนี้เอง ที่เป็นเหตุผลให้เพลโตได้กล่าวความในตอนหนึ่งว่า “มีพลังรากฐานสามประการที่จูงใจคน คือ พลังปรารถนาหรือความอยาก จิตหรือกำลังขวัญ และเหตุผล แต่ละอย่างมีอยู่ในตัวคนทุกคนในขนาดจำนวนต่าง ๆ กันไป” (เอ็ม.เจ.ฮาร์มอน : 44) สามอย่างนี้เป็นแรงจูงใจเสมอ แต่พลังความปรารถนามักจะมีมากกว่าพลังอื่น หากแต่พลังแห่งเหตุผลจะมีน้อยกว่าพลังอื่น แต่จะเป็นพลังสำคัญของมนุษย์ โดยกล่าวว่า “รูปขั้นสูงสุดของมนุษย์ภาพได้แก่บุคคล ซึ่งความอยากและจิตอยู่ภายใต้ครอบงำของเหตุผล” (เอ็ม.เจ.ฮาร์มอน : 48)

การแสวงหาเหตุผลที่เป็นกระบวนการนั้น และเพื่อให้เกิดความเข้าใจกันในกลุ่มของมนุษย์ที่มีความใคร่รู้ในเรื่องของการให้เหตุผล เพราะเหตุนี้เหตุผลจึงเกิดจาก “การเชื่อถือเฉพาะในสิ่งที่ผ่านการทดสอบด้วยเหตุผลแล้ว” (สมิธ บราวน์, 2552 : 15) เหตุผลเกิดได้ด้วยการคิดหาคำตอบ และเพื่อให้คำตอบแก่ผู้ที่ถาม ฉะนั้นแล้วเหตุและผล มีความสำคัญอย่างไรกับการแสวงหาความรู้ในเรื่องของมิลินทปัญหา จากการที่พระเจ้ามิลินท ได้แสวงหาบุคคลที่จะตอบคำถามที่เป็นคำตอบที่มีเหตุผลเป็นที่พอใจ แล้วแสวงหาบุคคลที่มีความสามารถนั้น

ปัญหาของการให้เหตุผลที่เป็นประเด็นในคัมภีร์มิลินทปัญหา ในเรื่องของการอ้างเหตุผลแบบนามธรรม และการอ้างเหตุผลแบบรูปธรรม ปัญหาเรื่องเรื่องบุญกับบาป และเรื่องกรรมและผลของกรรม

ผู้เขียนเห็นว่าการใช้เหตุผลในการอธิบายหลักธรรมที่ปรากฏในทางพระพุทธศาสนานั้น ก็เป็นไปเพื่อการปกป้องหรือสนับสนุนความมีเหตุผลในทางพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงได้มีความสนใจในวิธีการในการให้เหตุผลและการอธิบายเพื่อตอบคำถามแก่พระเจ้ามิลินท ของพระนาคเสน ในการอธิบายหลักการให้เหตุผลที่ปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหา

การแสดงผลทางพระพุทธศาสนา

การแสดงผลในพระพุทธศาสนาที่เป็นการถามตอบในเรื่องของชั้น 5 ที่ปรากฏแก่ปัญจวัคคีย์ ที่ว่าด้วยลักษณะแห่งอนัตตา (ส.ช. (ไทย) 17/59/94 – 96.) เป็นการแสดงกฎของไตรลักษณ์ที่ปรากฏสอดคล้องกับชั้น 5 และยังมีปรากฏถึงการตอบปัญหาเรื่องการกระทำความผิดในเรื่องทางกายกรรมและมโนกรรมอย่างไหนมีโทษมากกว่ากัน (ม.ม. (ไทย) 13/64/61 – 62.) และยังมีปรากฏในการอธิบายกระบวนการของปฏิจกสมุปบาทในการตอบปัญหาแก่สาติภิกษุ (ม.ม. (ไทย) 12/399-409/430 – 444.) และปรากฏในการแสดงธรรมตามแนวอริยสัจ 4 ที่มีการแสดงบอกเหตุและผล คือ ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ (วิ.ม. (ไทย) 4/60/73.) และปรากฏมีหลายแห่งมาก ในหลายคัมภีร์ มีการตอบคำถามเรื่องบุคคล ชั้น 5 ในแง่สมมติบัญญัติและปรมัตถบัญญัติ คัมภีร์นี้นักวิชาการทางพระพุทธศาสนายอมรับกันว่าเป็นคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นถึงการให้เหตุผลอีกแบบหนึ่ง

การใช้เหตุผลมีหลายหลากต่าง ๆ กัน คือ การให้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่ หรือ การจำแนกองค์ประกอบของชีวิตออกเป็นธาตุ 4 ชั้น 5 เป็นต้น ว่าตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ แบบนี้เป็นการใช้เหตุผลแบบวิภาษวาท ที่มีหลักปฏิจกสมุปบาทเป็นฐานรองรับ

การให้เหตุผลเชิงเปรียบเทียบ คือ การอ้างเหตุผลโดยใช้สื่อประกอบเพื่อสร้างความเข้าใจหลักนามธรรม มีอุปมาอุปไมยมาแสดงให้เห็นเข้าใจ หรือ การเปรียบเทียบชั้น 5 เปรียบเหมือนกลุ่ม

พองน้ำ เวนนาเปรียบเหมือนพองน้ำ สัญญาเปรียบเหมือนพยับแดด สังขารเปรียบเหมือนต้นกล้วย และวิญญาณเปรียบเหมือนมายากล

การให้เหตุผลแบบอนุมานตนเองกับบุคคลอื่น เป็นการใช้ตรรกสำหรับตรวจสอบคุณธรรมของตนและผู้อื่น หรือ การอนุมานว่าบุคคลที่มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในความปรารถนานั้น ย่อมไม่เป็นที่รักที่พอใจ หากเราเป็นบุคคลเช่นนั้น เราคงไม่เป็นที่รักที่พอใจต่อบุคคลอื่นเช่นกัน

การให้เหตุผลแบบสมมติภาพเหตุการณ์ เป็นการแสดงเหตุผลอธิบายธรรม หรือ ยกนอทาน และเรื่องเล่ามาประกอบการเพื่อเข้าใจคำสอน

การใช้เหตุผลแบบขยายธรรมวิจิตร เป็นการอธิบายเรื่องจิต เจตสิก ให้พิสดาร หรือการเล่าประวัติศาสตร์อันยืดยาว

การให้เหตุผลแบบกลับความหมายของคำ เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้านำคำที่คนในพื้นที่เรียกกันและมีความหมายต่อคนพื้นที่นั้น หรือ คำว่า อรหันต์ มาอธิบายให้ความหมายใหม่ ให้แง่คิดและทัศนคติใหม่ที่ถูกต้อง เพื่อไม่ให้คนมีความเชื่อที่ผิด

การให้เหตุผลแบบกระบวนการ เป็นกระบวนการตอบปัญหาแบบตรรกนัยประกอบด้วยหลักการ 5 อย่าง มี

อนุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ

ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ถูกถาม

นิคคหจตุกกะ การกล่าวชมโดยฝ่ายถูกถาม

อุปนยณจตุกกะ การรับรองวิธีการนิคคหะที่ตนทำคือวิธีการที่ 3 ว่าถูกต้องและวิธีการของฝ่ายถาม คือ อนุโลมปัญจกะนั้นผิด

นิคคหจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่า ฝ่ายถามทำนิคคหะไม่ถูกต้อง

จากการศึกษาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏการตอบปัญหาแบบการใช้เหตุผลก็มีปรากฏมากมาย ดังเรื่องของพระนาคเสนที่ตอบปัญหาพระเจ้ามลิท ที่ทรงถามถึงเหตุผลของการปรากฏขึ้นของความรู้ และเหตุผลต่าง ๆ ที่ทรงสงสัย และทรงถามแก่พระนาคเสนว่า “เป้าหมายของการบวชของพระนาคเสนว่า เธอบวชประสงค์อะไรพระนาคเสนทูลตอบทันทีว่าขอถวายพระพรอาตมภาพบวชด้วยประสงค์จะดับทุกข์และจะให้ เป็นประโยชน์สุขแก่คนทั่วไป” (ศาสตราจารย์ ดร.เดือน คำดี, 2552 : 63) การตอบคำถามของพระนาคเสนต่อพระเจ้ามลิท มีความเป็นเหตุเป็นผลแค่ไหน จากการดับทุกข์แล้วสร้างประโยชน์สุขแก่คนทั่วไป เป็นคำตอบที่ไม่มีอะไรมากมายแค่ไหนอย่างไร? การให้เหตุผลในรูปแบบของการฝึกตนเองและแนะนำประชาชน เราจึงบวชแบบนี้เป็นเหตุเป็นผลแค่ไหนในการตอบของพระนาคเสน

คัมภีร์มิลินทปัญหา

คัมภีร์มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์ในรุ่นหลังได้อ้างถึงและกล่าวถึงไว้เป็นอันมาก ที่สำคัญคือพระพุทธโฆษาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ปกรณ์วิเศษวิสุทธิมรรค ในพุทธศตวรรษที่ 10 ซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์สำคัญรองลงมาจากพระไตรปิฎกก็ได้อ้างถึงคัมภีร์มิลินทปัญหาและคัมภีร์นี้ยังได้ถูกถ่ายทอดเป็นภาษาต่าง ๆ จากภาษาสันสกฤต มาเป็นภาษาบาลี ภาษาจีน ภาษาอังกฤษ และภาษาไทย เป็นต้น คัมภีร์มิลินทปัญหา นอกจากบันทึกการเสวนาโต้ตอบกันระหว่างนักปราชญ์ที่มีพรตและวิถีชีวิตแตกต่างกันจนเป็นที่ยอมรับซึ่งกันและกันแล้ว ยังมีเรื่องเกี่ยวเนื่องไปสู่อรรถกถาแห่งพระสูตรและชาดกต่าง ๆ เช่น ที่มณิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ คัมภีร์มิลินทปัญหาน่าจะเป็นคัมภีร์ที่เป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงพระไตรปิฎกอันเป็นพุทธพจน์กับอรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา ซึ่งพระรณนาจารย์ได้แต่งอธิบายพุทธพจน์และการบันทึกประเด็นการนำเสนอวิธีการในการสร้างความเข้าใจพุทธธรรมอันลุ่มลึกที่ปุถุชนทั้งหลายไม่อาจจะเข้าใจได้ให้เข้าใจได้โดยง่าย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้อีกว่าคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ได้บันทึกทฤษฎีทางปรัชญาตะวันตกและปรัชญาตะวันออก รวมทั้งทฤษฎีอื่น ๆ ที่พระนาคเสนเถระและพระยามิลินท์นำมาอธิบายโต้ตอบกันเพื่อให้เกิดความเข้าใจพุทธธรรมซึ่งมีกระจัด-กระจายอยู่ทั่วทุกบท แต่ยังไม่มีการศึกษาและวิเคราะห์จำแนกออกให้เห็นลักษณะพิเศษบางประการ และความเหมือนและความแตกต่างในทางปรัชญาสากลที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์นั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งยังไม่มีการศึกษาถึงวิธีการที่นักปราชญ์ทั้ง 2 ท่านนั้นได้นำมาเสนอเพื่ออธิบายพุทธธรรมในเชิงปรัชญา ด้วยการโต้ตอบและการให้เหตุผลของแต่ละฝ่ายทั้งพระเจ้ามิลินท และพระนาคเสน

จากความเป็นไปในเรื่องของกรวิสัยนา ได้เกิดในสมัยที่มีคนต้องการเข้าถึงความรู้บางอย่าง และต้องการเหตุผลของปรากฏการณ์ต่าง ๆ จึงเกิดมีการสนทนาระหว่างพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช กับพระภิกษุชื่อนาคเสน เมื่อพุทธศตวรรษที่ 3 พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชกรีฑาทัพจากประเทศกรีกเข้ารุกรานอินเดียจนได้ชัยชนะและเลิกทัพกลับไปนั้น แคว้นที่ทรงตีได้แล้วก็โปรดให้แม่ทัพนายกองของพระองค์ปกครองดูแล ทั้งกองทหารกรีกไว้บางส่วน ฝรั่งเศสกรีกเหล่านี้ได้ตั้งเป็นอาณาจักรอิสระขึ้น เมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์สวรรคตแล้ว อาณาจักรที่มีกำลังมากคืออาณาจักรซีเรียและอาณาจักรบาบิโลเนีย ปัจจุบันคือเตอร์กีสถานและอัฟกานิสถาน ซีเรียในอดีตเป็นอาณาจักรมหาอำนาจ เป็นสื่อเชื่อมอารยธรรมกรีกกับอินเดียเป็นเวลานานถึง 247 ปี จึงถูกโรมันตีแตก ส่วนบาบิโลเนียเดิมทีก็อยู่ในอำนาจของซีเรีย พระราชาเชื้อสายกรีกพระองค์หนึ่ง พระนามว่า เมเนนเดอร์ หรือที่เรียกในคัมภีร์บาลีว่า พระเจ้ามิลินท์ ได้ยกกองทัพตีเมืองต่าง ๆ แม้พระราชอำนาจลงมาถึงตอนเหนือของกลุ่มแม่น้ำคงคา เดิมทีภิกษุชื่อนาคเสนมิได้ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงเป็นปรปักษ์ขัดขวางการขยายตัวของพระพุทธศาสนาด้วยซ้ำไป แต่ทรงแตกฉานวิชาไตรเพทและศาสนาปรัชญาต่าง ๆ รวมทั้งพุทธปรัชญาดด้วย จึงประกาศได้ว่าที่กับนักบวชในลัทธิศาสนาต่าง ๆ ในเรื่องศาสนาและปรัชญา ปรากฏว่าไม่มีใครสู้พระองค์ได้ เวลานั้นพระเจ้ามิลินท์ทรงประทับอยู่ที่นครสาละ บรรดาพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนาต่างครั้นคร้ามในวาทะของพระเจ้ามิลินท์ อยู่ไม่เป็นสุขในเมืองสาละพากันอพยพไปอยู่ที่อื่นหมดสิ้น เมื่อสาละว่างพระสงฆ์สามเณรอยู่ถึง 12 ปี จนกระทั่งคณะสงฆ์สมัยนั้นได้เลือกนิมนต์พระเถระผู้สามารถรูปหนึ่งมายังเมืองสาละเพื่อไต่ถามเรื่องศาสนาและปรัชญา กับพระเจ้ามิลินท์ ท่านผู้นั้นคือพระนาคเสน พระเจ้ามิลินท์ทรงทราบข่าวนั้นเสด็จไปสนทนาเป็นเชิงปugnaวิสัยนา อภิปรายปัญหาทั้งทางโลกและทางธรรมกันขึ้น เป็นเวลาหลายวัน ผลปรากฏว่าพระเจ้ามิลินท์ยอมแพ้พระนาคเสน ข้อสนทนาระหว่างนักปรัชญาทั้ง 2 ท่านนี้ได้รวบรวมไว้เป็นคัมภีร์สำคัญคัมภีร์หนึ่ง เรียกว่า “มิลินทปัญหา” (ศาสตราจารย์ ดร.เดือน คำดี, 2552 : 42)

จากการถามตอบระหว่างพระเจ้ามิลินท กับพระนาคเสนได้เกิดขึ้นนั้นไม่ว่าจะมีการยกขึ้นมากล่าวแสดงอยู่บ่อยๆ ว่าคัมภีร์มิลินทปัญหา เป็นคัมภีร์ที่แสดงเหตุและผลเป็นอย่างดีในหลักของการให้เหตุผลทางพระพุทธศาสนา

การให้เหตุผล

การให้เหตุผลแบ่งได้ 2 แบบดังนี้ การให้เหตุผลแบบอุปนัย การให้เหตุผลแบบนิรนัย ลองมาทำความเข้าใจในการแสดงเหตุผลทั้ง 2 แบบที่จะกล่าว คือ

1. การให้เหตุผลแบบอุปนัย หมายถึง เป็นการให้เหตุผลโดยอาศัยข้อสังเกตหรือผลการทดลองจากหลาย ๆ ตัวอย่าง มาสรุปเป็นข้อตกลง หรือข้อคาดเดาทั่วไปหรือคำพยากรณ์ ซึ่งจะเห็นว่าการจะนำเอาข้อสังเกต หรือผลการทดลองจากบางหน่วยมาสนับสนุนให้ได้ข้อตกลง หรือ ข้อความทั่วไปซึ่งกินความถึงทุกหน่วย ย่อมไม่สมเหตุสมผล เพราะเป็นการอนุมานเกินสิ่งที่กำหนดให้ ซึ่งหมายความว่า การให้เหตุผลแบบอุปนัยจะต้องมีกฎของความสมเหตุสมผลเฉพาะของตนเอง นั่นคือจะต้องมีข้อสังเกต หรือผลการทดลอง หรือ มีประสบการณ์ที่มากมายพอที่จะปักใจเชื่อได้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการให้เหตุผลแบบนิรนัยจะให้ความแน่นอน แต่การให้เหตุผลแบบอุปนัย จะให้ความน่าจะเป็นตัวอย่างการให้เหตุผลแบบอุปนัย เช่น เราเคยเห็นว่ามีปลาจำนวนมากที่ออกลูกเป็นไข่เราจึงอนุมานว่า "ปลาทุกชนิดออกลูกเป็นไข่" ซึ่งกรณีนี้ถือว่าไม่สมเหตุสมผล ทั้งนี้เพราะ ข้อสังเกตหรือตัวอย่างที่พบยังไม่มากพอที่จะสรุปเพราะโดยข้อเท็จจริงแล้วมีปลาบางชนิดที่ออกลูกเป็นตัวเช่น ปลาหางนกยูง เป็นต้น

2. การให้เหตุผลแบบนิรนัย หมายถึง เป็นการนำความรู้พื้นฐานที่อาจเป็นความเชื่อ ข้อตกลง กฎ หรือบทนิยาม ซึ่งเป็นสิ่งที่รู้มาก่อนและยอมรับว่าเป็นจริง เพื่อหาเหตุผลนำไปสู่ข้อสรุป

มิลินทปัญหาแบ่งออกเป็น 6 ส่วน คือ 1. บุพพโยค ว่าด้วยบุพพกรรมและประวัติของพระนาคเสนและพระเจ้ามิลินท์ 2. มิลินทปัญหาวาด้วยปัญหาเจ็ดอันเดียว 3. เมณฑกปัญหา ว่าด้วยปัญหาสองเจ็ดอัน 4. อนุมาณปัญหา ว่าด้วยเรื่องทีรู้โดยอนุมาณ 5. ลักษณะปัญหา ว่าด้วยลักษณะแห่งธรรมต่าง ๆ 6. และอุปมาภพปัญหา ว่าด้วยเรื่องที่จะพึงทราบด้วยอุปมา (ศาสตราจารย์ ดร.เดือน คำดี : 43) จากการที่กล่าวมานั้นเราจะนำเครื่องมือในการให้เหตุผลมา กับกรอบแนวคิดและโครงสร้างทั้ง 2 อย่าง มาให้เหตุผลในการปุจฉาและวิสัชนาในคัมภีร์มิลินทปัญหา ระหว่างพระราชามหากษัตริย์เจ้าแผ่นดินอยู่เหนือหัวกับพระนาคเสน

จากโครงสร้างที่ได้แสดงแล้วนั้นเป็นโครงสร้างการให้เหตุผลที่ผู้เขียนจะนำมาเป็นเครื่องมือในการให้เหตุผลที่ปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหา โดยนำหลักอุปนัย และหลักนิรนัยมาแสดงให้เหตุผล

การถามเพื่อหาเหตุผลกับการตอบเพื่อแสดงเหตุผลเพื่อให้ผู้ถามเข้าใจ จากการกล่าวมาแล้วในความหมายข้างต้นนั้นเป็นการแสดงถึงเครื่องมือที่จะนำมาวิเคราะห์ ด้วยเหตุนี้แล้วลองมาดูการให้เหตุผลแบบอุปนัย และนิรนัย การกล่าวปุจฉาและวิสัชนาล้วนแต่เป็นความพยายามสร้าง

ความเข้าใจให้แก่กันและกัน ให้เข้าใจตามข้อเท็จจริงเรื่องราวและเหตุการณ์ อาศัยเหตุผลเป็นตัวกลางด้วยการคิดหรือค้นหาความจริง และให้เกิดความรู้สึกร่วมเหตุการณ์นั้น ๆ อาศัยอารมณ์ผ่านประสบการณ์ในอดีตมาเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนอย่างแรกให้เกิดความคิดหรือพื้นและจินตนาการหรือมโนภาพ อย่างหลังให้เกิดความรู้สึกละเอียดค้นหาตัวเองและเกิดพลังความเชื่อที่ปรากฏทางการกระทำให้เห็นได้ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งสองอย่างแสดงออกเป็นศาสตร์และศิลป์ แต่ไม่ว่าจะเป็นวิธีใดก็ตาม จุดมุ่งหมายอยู่ที่การพยายามค้นหาความจริงให้เป็นคำตอบ ค้นหาความเข้าใจและความรู้สึกที่เป็นตัวเชื่อมโยงให้เข้าถึงเป็นอันเดียวกับความจริงนั้น ในคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ได้พบว่า แม้จะเป็นการโต้เถียงด้วยการปุจฉาและวิสัชนาเชิงเสวนา เพื่อหาทางอธิบายพระธรรมวินัยก็ตาม แต่เป็นการปะทะคารมกันของบุคคลที่มีฐานะไม่เท่าเทียมกันคือ ผู้ถามเป็นพระราชามหากษัตริย์เจ้าแผ่นดินอยู่เหนือหัว ผู้ตอบเป็นราษฎรลูกชาวไร่ชาวนาจากแดนทวารวดีในชนบทชายแดน เป็นบุคคลที่ไม่อยู่ในประเภทเดียวกันคือ ผู้ถามเป็นคฤหัสถ์นอกพระพุทธศาสนา แต่ผู้ตอบเป็นบรรพชิตนิกบวชในพระพุทธศาสนา ผู้ถามทรงอำนาจสูงสุด มีเดชานุภาพต่อมนุษย์ด้วยกันไม่จำกัด เป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พร้อมทั้งจะใช้พระเดชของโทษได้ถึงขั้นประหารชีวิต และทรงพระคุณจะยกย่อง

ให้ปรากฏในแผ่นดินได้ทุกเมื่อ ขึ้นอยู่กับพระราชหฤทัยที่ทรงพอหรือไม่พอพระราชหฤทัยเท่านั้น อันมนุษย์ใด ๆ ไม่อาจจะสบพระพักตร์ได้โดยง่าย

การโต้ตอบปัญหาของพระนาคเสนในมิลินทปัญหา เป็นการวิชันนาไปตามลำดับขั้นตอนของปัญหาที่พระเจ้ามิลินทตรัสถาม ที่มีเนื้อหาสาระเป็นอันเดียวกัน จึงไม่ได้ปรากฏอยู่ตามลำดับขั้นตอนในวรรคเดียวกัน แต่กระจัดกระจายอยู่ในวรรคต่าง ๆ

จากข้อปฏิบัติเบื้องต้นไปจนถึงข้อปฏิบัติขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ก็เพื่อน้อมนำจิตใจของผู้ใคร่ต่อการศึกษา ให้เกิดความอุตสาหะพยายามที่จะศึกษาค้นคว้าให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป การได้ศึกษาธรรมที่มีเนื้อหาสาระแตกต่างกัน ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในแต่ละวรรคจัดรวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน รวบรวมเอาหลักธรรมที่มีเนื้อหาสอดคล้องกันมาให้เข้ามาอยู่ในกลุ่มเดียวกัน ซึ่งจะทำให้ง่ายต่อการศึกษาค้นคว้า และเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติ

สรุปการให้เหตุผลระหว่างพระเจ้ามิลินทกับพระนาคเสน

หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติ สืบปฏิฐานลักษณะปัญหาพระนาคเสนให้เหตุผลเรื่องลักษณะของศีลอัน เป็นพื้นฐานพระนิพพาน

การให้เหตุผลว่า ศีลมีลักษณะเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งปวง เป็นที่อาศัยแห่ง อินทรีย์ พลละ โขณมคค์ มรรค สติปฏิฐาน สัมมปปธาน อิทธิบาท ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติพระโยคาวจร ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญอินทรีย์ 5 ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาให้เกิดขึ้น จะทำให้กุศลธรรมทั้งปวง ไม่เสื่อมสูญ เหมือนพืชคามและภูตคาม ต้องอาศัยแผ่นดินเป็นที่เพาะปลูก จึงจะเจริญงอกงามไพบูลย์ขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้น บุคคล ผู้ที่จะเจริญคุณความดีอย่างอื่นให้เกิดขึ้น ก็ต้องรักษาศีลให้เป็นพื้นฐานก่อน แม้พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญจิตและ ปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหารนั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้

สัทธาหลักปัญหา พระนาคเสนให้เหตุผลเรื่อง ลักษณะของศรัทธา ให้เหตุผลว่า ศรัทธามีลักษณะ 2 ประการคือ (1) มีลักษณะทำจิตใจให้ผ่องใส (2) มีลักษณะงูใจ

ศรัทธาที่มีลักษณะทำจิตใจให้ผ่องใส คือ เมื่อเกิดขึ้นย่อมขับไล่นิวรณ์ให้ออกไปทำให้จิตที่ปราศจากนิวรณ์มีความผ่องใส เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จข้ามลำน้ำ ทำให้ลำน้ำขุ่นมัวมีโคลนตม เมื่อพระองค์ต้องการจะเสวยน้ำจึงรับสั่งให้ราชบุรุษนำดวงแก้วมณี สำหรับแช่น้ำให้ใสแช่ลงในน้ำเมื่อแช่ลงไปสาหร่ายจอกแหน ก็หลีกลอยไป โคลนตมก็จม ลงไปใต้น้ำทำให้น้ำผ่องใสไม่ขุ่นมัว บุคคลผู้มีปัญญาควรเห็นว่าจิตเหมือนน้ำ พระโยคาวจรเหมือนราชบุรุษ กิเลสเหมือนสาหร่ายจอกแหนและโคลนตม ศรัทธาเหมือนดวง แก้วมณีส่วนศรัทธาที่มีลักษณะงูใจ เหมือนพระโยคาวจรเห็นจิตของผู้คนที่พ้นจากกิเลส ย่อมชักจูงไปในโสดาปัตติผลบ้าง สกทาคามีผลบ้าง อนาคามีผลบ้าง อรหัตผลบ้าง กระทำ ความเพียรเพื่อบรรลุลหรรษที่ตนยังไม่บรรลุเหมือนมหาเมฆยังฝนให้ตกลงมาบนยอดเขา น้ำย่อมไหลลงมารวมกันทำให้แม่น้ำเต็มเปี่ยม เมื่อคนมาถึงแม่น้ำสายนั้นแล้ว ไม่อาจ ทราบว่าแม่น้ำต้นหรือลิกจึงไม่กล้าที่จะข้าม เมื่อเป็นอย่างนั้น บุรุษคนหนึ่งมาถึงที่นั่น กำหนดริ้วแรงและกำลังของตนว่าสามารถจะข้ามได้ จึงเดินข้ามแม่น้ำไป เมื่อคนเหล่านั้นเห็นเขาข้ามไปได้ก็เดินข้ามแม่น้ำตามไปด้วย พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสังยุตตนิกาย ว่าบุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยปัญญา ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร บริสุทธิได้ด้วยปัญญา

วิริยลักษณะปัญหา พระนาคเสนให้เหตุผลเรื่องลักษณะของวิริยะ

ให้เหตุผลว่า วิริยะมีลักษณะค้ำจุนไว้คือกุศลธรรมที่วิริยะค้ำจุนไว้ย่อมไม่เสื่อมหายไป เหมือนเรือนที่จวนจะล้ม บุรุษก็เอาไม้ไปค้ำไว้ทำให้เรือนไม่ล้ม หรือเปรียบเหมือน กองทัพใหญ่ยกทัพเข้าตี กองทัพน้อยให้แตกพ่ายไป ต่อมาพระราชาทรงจัดกองทัพอื่น ๆ ส่งเป็นกองหนุนเพิ่มเติม เมื่อกองทัพน้อยสมทบเข้ากับกองทัพที่ยกหนุนไป อาจกำชัยตีกองทัพใหญ่ให้แตกพ่ายได้

พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า อริยสาวกผู้มีความเพียรย่อมละอกุศลเจริณกุศลละธรรมที่มีโทษ เจริญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ์

สติลักษณะปัญหา พระนาคเสนให้เหตุผลเรื่อง ลักษณะของสติ ให้เหตุผลว่า สติมีลักษณะให้นึกได้และมีลักษณะถือไว้ สติที่มีลักษณะให้นึกได้คือ เมื่อสติเกิดขึ้นทำให้นึกถึงธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวทรามและ ประณีต มีส่วนเปรียบด้วยของดำและของขาว และทำให้นึกได้ว่า นี่สติปัญฐาน 4 นี่ สัมมปปธาน 4 นี่อิทธิบาท 4 นี่อินทรีย์ 5 นี่พลัง 5 นี่โพฆณัง 7 นี่ อริยมรรคมีองค์นี้สมณะ นิวาสสนา นิวาชา นิวิมุตติพระโยคาวจรก็จะเลือกเสพธรรมที่ควรเสพ ไม่เสพธรรมที่ไม่ควรเสพ เลือกคบแต่ธรรมที่ควรคบ ไม่คบธรรมที่ไม่ควรคบ ส่วนสติที่มีลักษณะถือไว้คือ สติเมื่อเกิดขึ้นก็จะค้นหาที่ไปแห่งธรรมที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ทำให้รู้ว่า ธรรมเหล่านี้เป็นประโยชน์ไม่เป็นประโยชน์ หรือเป็นอุปการะ ไม่เป็นอุปการะพระโยคาวจรจะกีดกันธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์ ถือไว้แต่ธรรมที่เป็นประโยชน์ กีดกันธรรมที่ไม่เป็นอุปการะ ถือไว้แต่ธรรมที่เป็นอุปการะ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เรากล่าวสติว่าจำต้อง ประสงค์ในทุกระณ

จิรตสรมปัญหาพระนาคเสนให้เหตุผลเรื่อง บุคคลระลึกถึงสิ่งที่ล่วงไป แล้วและสิ่งที่ทำไว้นาน ๆ ด้วยอะไร

ให้เหตุผลว่า บุคคลระลึกถึงกิจที่ทำ หรือคำที่พูดไว้นาน ๆ ได้ และนึกถึงเหตุการณ์ที่ ล่วงแล้ว มาปรากฏขึ้นได้ด้วยสติไม่ใช่ด้วยจิต เพราะสติเป็นตัวระลึกนึกถึง ส่วนจิตเป็นแต่ เพียงตัวคิดเท่านั้น เปรียบเหมือนบุคคลพยายามนึกถึงสิ่งที่เคยกระทำไว้ซึ่งผ่านมานาน แล้วแต่ไม่อาจจะระลึกได้เพราะในขณะที่กระทำเขาไม่มีสติ แต่ว่าจิตของเขายังคงมีอยู่พร้อม

สตอภิกขานปัญหา พระนาคเสนให้เหตุผลเรื่อง สติเกิดขึ้นแต่ความรู้เอง หรือมีบุคคลอื่นเตือนสติจึงจะเกิดขึ้น

ให้เหตุผลว่า สติเกิดขึ้นจากรู้เองบ้าง เกิดขึ้นเมื่อมีผู้อื่นเตือนบ้าง เพราะถ้าสติ เกิดขึ้นจากรู้เองเพียงอย่างเดียว ก็จะไม่มีการที่ควรกระทำด้วยการงานหรือศิลปวิทยา และอาจารย์ก็จะไม่มีประโยชน์แต่เพราะสติเกิดขึ้นเมื่อมีผู้อื่นเตือน จึงทำให้มีกิจที่ควร กระทำด้วยการงานหรือศิลปวิทยา และทำให้คนยังต้องมีอาจารย์คอยสั่งสอนศิลปวิทยา

บรรณานุกรม

โครงการธรรมศึกษาวิจัย. (2550). **หลักธรรมในมิลินทปัญหา ศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา**

ภูภาคตลอดจนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา. มหาบัณฑิตสาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

เดือน คำดี. (2552). **ลักษณะพิเศษของพุทธปรัชญาในคัมภีร์มิลินทปัญหา. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.**

ปัญหาพระยามิลินท์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ.

มิลินทปัญหาฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร โพธิ์นันทะ. (2520). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร โพธิ์นันทะ. (2551). การวิเคราะห์การให้เหตุผลในพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สมัคร บุราวาศ. (2552). ปัญญา จุดกำเนิดและกระบวนการพัฒนาทางปัญญาของมนุษยชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม.